

İLK Şİİ KELAMCILARDAN EBÛ CA'FER EL-AHVEL (ŞEYTÂNÜ'T-TÂK) VE ONA ATFEDİLEN GÖRÜŞLER

Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT*

ÖZET

Ebu Ca'fer el-Ahvel, ilk dönem Şii-İmamî kelamcılardan biridir. Ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü tam olarak bilinmemekle birlikte, h. II. asrın üçüncü çeyreğinde vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ona atfedilen isimler mezhepler arasında tartışmalara konu olmuştur. Muhalifleri onu "Şeytânü't-Tâk" diye isimlendirirken taraftarları ona "Mü'minu't-Tâk" demeyi tercih etmiştir. O, İmamiyye'nin altıncı imamı Cafer Sadık'ın derslerine katılmış ve onun güvenini kazanmıştır. Cafer Sadık'ın ölümünden sonra yerine geçecek yedinci imamın belirlenmesinde etkili olmuş; Mûsâ Kazım'ın seçilmesini sağlamış ve onun yakın çevresinde yer almıştır. Yaşadığı dönemdeki siyasî ve dinî tartışmalara müdahil olmuştur. Ortaya koyduğu bazı görüşlerle kendisinden sonra gelen Şii ulemayı etkilemiştir. Özellikle Allah'ın itmi ve iradesi, O'na atfedilen sıfatların yorumlanması, fiillerin yaratılması ve imamet konularında kendine özgü bazı fikirler ileri sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Ebu Cafer el-Ahvel, Şeytanu't-Tak, Müminu't-Tak, Şia, İmamiyye, Şii Kelamcılar*

ABU JAFAR AL-AHWAL, AN EARLY SHII THEOLOGIAN AND SOME OF THE VIEWS ATRIBUTED TO HIM

SUMMARY

Abu Jafar al-Ahwal is one of the early Shii-Imami theologians. Although there is no knowledge of the dates of his birth and death, he is supposed to have died around the last quarter of the second century of Islam. He was nicknamed by his opponents as 'Shaytanu't-tak' while his supporters preferred to call him as 'Mu'minu't-tak'. He attended the lectures of Imam Jafar al-Sadiq and gained his confidence. After the death of Jafar al-Sadiq, he became a influential figure in the appointment of Mûsâ Kazım as a successor and became one of his close allies. He was an influential figure in political and religious issues of the age. As a result his views became influential among the Shii scholars of the following generation. This influence can be seen in particular on the views related to God's attributes and imamism.

Key Words: *Abu Jafar I-Ahwal, Shia, Imamiyya, Theolog*

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi

A- HAYATI

a) Nesebi

Asıl adı Muhammed b. Ali en-Nu‘man b. Ebî Tarife el-Becelî el-Ahvel es-Sayrafi el-Kûfi, künyesi Ebû Ca‘fer’dir.¹ Becile kabilesinin mevlası olup² gözündeki şaşılık sebebiyle “el-Ahvel” sıfatıyla anılmıştır.³ Kaynaklarda isminin Muhammed olduğu konusunda ittifak bulunmakta, ancak babası ve dedesinin isimlerinde farklı tespitler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda babasının ismi hazfedilmiş ve doğrudan dedesinin adıyla anılmıştır. Bu durumun, babasını küçük yaşta kaybetmesi sebebiyle dedesi en-Nu‘man tarafından yetiştirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Nevbahî (ö. 300-310/912-922), İbnü’n-Nedîm (ö.385/995), Şeyh Müfid (ö.413/1032) ve Şeyhü’t-Tâife et-Tûsî (ö.460/1067) onun hakkında bilgi verirken “Muhammed b. en-Nu‘man el-Ahvel..” şeklinde doğrudan dedesinin adıyla isim zincirini kaydetmişlerdir.⁴

Doğum ve ölüm tarihleriyle alakalı tam ve sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hayatıyla alakalı bazı ayrıntılardan hareketle onun doğum ve ölüm tarihleri hakkında bir tahminde bulunmamız mümkündür. Kaynaklarda Ebû Ca‘fer el-Ahvel’in Ali b. el-Hüseyin Zeynelabidin (38/659 -95/713), Muhammed Bâkır (57/676 -114/733), Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin (80/699-122/740) ve Ca‘fer es-Sadık (80/695 -148/765) ile görüştüğü ve özellikle Muhammed el-Bâkır’dan ilim tahsil ettiği belirtilmektedir.⁵ Nitekim Şia biyografi yazarı Necâşî (ö.450/1058), onun, Ali b. Hüseyin’den rivayette bulunduğunu belirtmiştir.⁶ Ali b. Hüseyin’in 22 Muharrem 95/17 Ekim 713 tarihinde vefat ettiği dikkate alınrsa Ebû Ca‘fer el-Ahvel’in söz konusu tarihte ondan rivayette bulunacak bir yaşta olduğu anlaşılmaktadır. Yine kaynaklarda onun Muhammed el-Bâkır’ın

¹ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218; Necâşî, *Ricâl*, s.203; İbn Şehrâşûb, *Me‘âlimü’l-Ulemâ*, s.95; Fikrî Cezzâr, *Medâhilitü’l-mii’ellifin*, II, 825.

² Tûsî, Ebû Ca‘fer, *İhtiyâru ma‘rifeti’r-Ricâl*, s.185.

³ Gimaret, “Shaytan al-Tâk” *The Ancylopedia of Islam* (New Edition), IX, 409.

⁴ Nevbahî, *Firak*, s.78; İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218; Müfid, *el-İhtisâs*, s.204, cilt, 12; Tûsî, *el-Fihrist*, s.161-162.

⁵ Abdullah Ni‘met, *Felâsifetü’ş-Şi‘a Hayâtühüm ve ârâuhum*, s.505.

⁶ Necâşî, *Ricâl*, II, 203.

ashabından olduğu ve ondan ilim tahsil ettiği bilgisine rastlanmaktadır.⁷ Şî-İmâmîyye'nin beşinci imâmı olan Muhammed el-Bâkır, 114/733 yılında Medine'de vefat etmiştir. Ebû Ca'fer, onun seçkin talebelerinden olduğu, kendi halleri ve bilgilerinden çoğunu ona öğrettiği şeklindeki rivayetler dikkate alındığında yukarıda ifade edilen tahmini doğum rakamının daha isabetli olacağı anlaşılmaktadır. Şu halde Ebû Ca'fer el-Ahvel'in, h.70'li yılların sonu ile 80'li yılların ilk yarısında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebû Ca'fer'in ölüm tarihi hakkında verilen malumat arasında, onun h.148 yılında hayatta olduğu⁸ ve h.183 yılından önce ölmüş olması gerektiği bilgilerine rastlanmaktadır.⁹ Zirikli, onun ölüm tarihi olarak 160/777 yılını göstermektedir.¹⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, onun h.180 yılından sonra vefat ettiğini belirtmektedir.¹¹ Diğer taraftan Gimaret, Mûsâ Kâzım'ın vefat tarihini dikkate alarak h.183 yılından önce ölmüş olması gerektiğini ileri sürmektedir.¹² Bu itibarla Ebû Ca'fer el-Ahvel'in h.148 ile h.183 yılları arasında bir tarihte öldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü ilgili rivayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde Ebû Ca'fer'in, Ca'fer Sadık'ın ölümüne şahit olduğu,¹³ ondan sonra kimin İmâm olacağıyla alakalı tartışmalara karıştığı ve buradaki tutumu sebebiyle Kat'iyye'den sayıldığı belirtilmektedir. Ancak o, Ca'fer Sadık'ın ölümünden sonra İmâm olarak seçilecek kişinin belirlenmesinde aktif bir rol aldığı halde Mûsâ Kâzım'dan sonra (h. 183) kimin İmâm olacağıyla alakalı tartışmalarda isminin zikredilmediği görülmektedir. Bu durum, Mûsâ Kâzım'ın vefatından önce Ebû Ca'fer el-Ahvel'in öldüğü fikrini desteklemektedir. Nitekim h.183 yılından önce vefat ettiğini söyleyenler bu gerekçeden hareket etmişlerdir. Anlaşılan o ki, Ebû Ca'fer, Mûsâ Kâzım'ın imâmeti döneminde vefat etmiştir. Burada Zirikli'nin işaret ettiği 160/ 777 yılının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

⁷ Şehristânî, *el-Milel*, (çev. Mustafa Öz), s.188.

⁸ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, III, 552.

⁹ Fikrî Cezzâr, *Medâhili'l-mü'ellifin*, II, 825; Gimaret, *a.g.e.*, IX, 409.

¹⁰ Zirikli, *A'lam*, VII, 154.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 8.

¹² Gimaret, *a.g.e.*, IX, 409.

¹³ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s.52.

II./VIII. asırda yaşamış olan Ebû Ca'fer Muhammed (b. Ali) b. En-Nu'man b. Ebî Tarîfe el-Becelî el-Kûfî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Kûfeli olup Becelî kabilesinin mevlâsıdır.¹⁴ Kûfe'nin çarşılarından biri olan "Tâku'l-mehâmîl"¹⁵ semtinde bir dükkânı vardı ve orada sarraflık yapardı.¹⁶ Bu mesleği sebebiyle kendisine "Şeytânü't-Tâk" lakabının verildiği belirtilmektedir. Aşağıda lakabıyla alakalı tartışmalar verildiğinde görüleceği üzere, sarraf olması sebebiyle, altın paranın sahte olup olmadığını bir bakışta anlayabiliyordu. Bu durum halkın kendisine hayranlık duymasına ve ona "Şeytânü't-Tâk" ismini vermelerine sebep olmuştur. İbn Nedîm'in naklettiğine göre Ebû Ca'fer el-Ahvel, "Ben şeytânü't-Tâk'ım" diyerek kendi maharetini dile getirmişti.¹⁷ Genel olarak halk onu bu lakapla anarken taraftarları onu "Mü'minü't-Tâk" ismiyle çağırmayı tercih etmişlerdir.¹⁸ Ayrıca o, -muhtemelen gözünün şaşı olması sebebiyle- "el-Ahvel" (şaşı) lakabıyla da anılmıştır.¹⁹ Bununla birlikte "el-Ahvel" lakabının, tarihi ve tarafsız kaynaklarca daha fazla tercih edildiği görülmektedir.²⁰

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in hayatının bir kısmını Medine'de geçirdiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar onun Medine'de bulunduğu dair biyografik kaynaklarda açık bir ifade bulunmuyorsa da bazı rivayetlerin satır aralarından bunu çıkarabilmekteyiz. Nitekim el-Ahvel'in Ali b. Hüseyin Zeynelabidin, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer Sadık'la görüştüğü bilinmemektedir. Bu üç imâmın Medine'de yaşadıkları ve burada vefat ettikleri hususu tarihen sabittir. Ayrıca bazı Şîî kay-

¹⁴ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-Ricâl*, s.185.

¹⁵ Tâk, kelimesinin açıklaması hakkında kamusta "Tak, Taberistan'da bir kalenin adıdır. Muhammed b. en-Nu'man oraya yerleşmiştir." denilmektedir. Ancak bu görüş yanlış olmalıdır. Zira ona, Şeytânü't-Tâk denilmesinin sebebi, İbn Nedîm, Necâşî ve Keşşî'nin ortak kanaatine göre (bk. İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218-219; Necâşî, *Ricâl*, II, 203) Kûfe'nin Tâku'l-Mehâmîl adlı semtinde bir dükkânının olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁶ İbn Nedîm, *Fihrist*, 218; Zirikli, *A'lâm*, VII, 154; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mizân*, V, 300-301.

¹⁷ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218-219.

¹⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218; Tûsî, *Ricâl*, s.304.

¹⁹ Müfîd, *el-İhtisâs*, s.204; Tûsî, *Fihrist*, s.161-162; a.mlf., *İhtiyâru ma'rifeti'r-Ricâl*, s.185.

²⁰ bk. *Ricâlu İbn Dâvûd*, s.326.

naklarda Şia'nın önde gelen âlimlerinden Hişam b. Hakem, Zürâre b. E'yün ve Muhammed b. en-Nu'man gibi bazı kelamcı ve muhaddislerin sık sık Irak'tan Hicaz'a seyahat edip Ca'fer Sadık'tan ilim tahsil ettikleri ve hadis rivayet ettikleri bilgisine yer verilmektedir.²¹ Bu itibarla hayatının bazı dönemlerinde el-Ahvel'in Medine'de ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan onun, Ca'fer Sadık'ın ashabından olup aralarında çok güçlü bağlar bulunduğu ve Ca'fer Sadık'ın güvenip itimat ettiği öğrencilerinden biri olduğu belirtilmiştir.²² Ayrıca o, Mûsâ Kâzım'ın yakın dostları arasındadır.²³ Çünkü el-Ahvel, Ca'fer Sadık'ın vefatı sonrasında oğullarından hangisinin imâmet makamına geçmesi hususunda vuku bulan tartışmalara müdahil olmuş ve Hişam b. Sâlim el-Cavâlikî ile birlikte Mûsâ Kâzım'ın imâm olmasını ve taraftar toplamasını temin etmiştir. Bu itibarla Ebû Ca'fer el-Ahvel'in Mûsâ Kâzım'ın ashabından ve çok yakın dostlarından olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ebû Ca'fer el-Ahvel, Şiî-İmâmîyye'nin dört İmâmını görmüş, bunların yakınında bulunmuş, özellikle Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer Sadık'tan hadis rivayet etmiş ve ilim tahsil etmiştir.

b) Şeytânü't-Tâk Lakabı

Ebû Ca'fer el-Ahvel'e nispet edilen "Şeytânü't-Tâk" (Tak'ın, yani Tâku'l-mehamil denilen çarşının şeytanı) lakabı, mezhepler arasında demagojiye sebebiyet vermiştir. Şiî olmayan kaynaklardan pek çoğu Ebû Ca'fer'i bu isimle anmayı sürdürürken, kendi taraftarları bu lakabı kullanmaktan kaçınmış ve bunun yerine "Şâhü't-Tâk, Sâhibü't-Tâk ve Mü'minü't-Tâk" lakaplarını kullanmaya özen göstermişlerdir. Nitekim Ebû Ca'fer'in yaşadığı dönemde Şiîlerin önde gelen kelam âlimlerinden biri olan Hişam b. Hakem (ö. 179/ 795), Ebû Ca'fer'e nispet edilen "Şeytânü't-Tâk" lakabını duyduğunda bunu "Mü'minü't-Tâk"

²¹ Örnek olarak bk. Tabersî, *İ'lâmü'l-verâ*, s.305.

²² Abdullah Nimet, *Felâsifetü's-Şî'a*, s.505. Ayrıca bk. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 23/ 6; Tabersî, *el-İhticâc*, II, 367.

²³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/ 262; 47/ 343; *Ricâlü'l-Allâme*, s. 138, md. 11.

şeklinde değiştirmiştir.²⁴ Buradan Şiiler arasında yaygın olan “Mü’minü’t-Tâk” lakabının isim babasının Hişam b. Hakem olduğu anlaşılmaktadır.

“Şeytânü’t-Tâk” lakabının veriliş hikâyesi bütün kaynaklarda hemen hemen aynıdır. Örneğin Keşşî, ona Şeytânü’t-Tâk adının verilmesini şöyle açıklar: “O, sarraftı; insanlar paralarının sahte olduğundan şüphelendiklerinde ona gösterirlerdi. O, (kısaca bir incelemeden sonra hemen) dirhemlerin sahte olduğunu (sut-tûk²⁵) söylerdi. Bunun üzerine halk onun için, “O, Şeytanü’t-Tâk’ın tâ kendisidir” derlerdi.”²⁶ Şeyh Müfîd de, aynı hadiseyi şöyle nakletmiştir: “Muhammed b. en-Nu‘man sarraftı. İnsanlar, şüphelendikleri dirhemleri ona götürürler, o da dirhemi incelemek suretiyle onun sahte olup olmadığını, yani altın paraya gümüş karıştırılıp karıştırılmadığını söylerdi. İnsanlar bundan etkilenir ve “Bu, Şeytânü’t-Tâk’tır, derlerdi. Bizim dostlarımız ise onu “Mü’minü’t-Tâk” adıyla çağırırlar.”²⁷ Benzer rivayetleri İbn Nedîm, Necâşî, İbn Şehrâşûb gibi erken dönem kaynaklarında da görmek mümkündür.²⁸

Başlangıçta, ona verilen “Şeytanü’t-Tak” isminin pejoratif/aşağılayıcı bir içeriğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır.²⁹ İlgili rivayetlerin genelinden hareketle şu sonuca ulaşmak mümkündür: Ebû Ca‘fer el-Ahvel, Kufe’de, *Taku’l-mahamil* diye isimlendirilen yerde sarraflık yapmıştır. İnsanlar şüphelendikleri altın paraları ona getirmişler, o da maharetli bir şekilde bunların sahte olup olmadığını söylemiştir. İnsanlar, bu mahareti ve ince zekâsı sebebiyle ona “cin fikirli adam” anlamında bu lakabı taktıkları anlaşılmaktadır. Başlangıçta Şiileri rahatsız etmeyen bu isim, daha sonraları kişiyi ve mensup olduğu grubu yermek için pejoratif anlamıyla kullanılmaya başlanması sebebiyle Ebû Ca‘fer’in taraftarlarınınca hoş karşılanmamış ve “Şâhü’t-Tâk, Sâhibü’t-Tâk ve Mü’minü’t-Tâk” şek-

²⁴ İbn Hacer, *Lisân*, V, 300-301.

²⁵ Süttûk, gümüş suyuna batırılmış sahte paraya denilmektedir, ya da gümüş paranın altın suyuna batırılmak suretiyle altın para süsü verilmesine denilmektedir.

²⁶ Tûsî, *İhtiyâru ma‘rifeti’r-Ricâl*, s. 185.

²⁷ Müfîd, *el-İhtisâs*, s.204; İbn Şehrâşûb, *Me‘âlimü’l-Ulemâ*, s.95; İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218; Tûsî, *Ricâl*, s.304.

²⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, 218-219; Necâşî, *Ricâl*, II, 203; İbn Şehrâşûb, *a.g.e.*, s.95.

²⁹ Gimaret, “Shaytan al-Tâk”, IX, 409.

linde değiştirildiği kanaatindeyiz. Nitekim bu görüşümüzü desteklemek üzere şu hadise delil gösterilebilir. Ebû Ca'fer el-Ahvel'in kendisi gibi ilk Şîi kelamcılardan ve aynı zamanda bir arkadaşı olan Hişam b. Hakem'in eserleri arasında "*Kitabu'r-Redd ala Şeytâni't-Tâk*" adıyla bir eseri bulunmaktadır.³⁰ Muhtemelen bu eserinde Hişam, Ebû Ca'fer'in teşbih ve teccime dair bazı görüşlerini eleştirmektedir. Ancak burada Hişam b. Hakem'in Ebû Ca'fer el-Ahvel'i "Şeytânü't-Tâk" şeklinde isimlendirmesi dikkat çekmektedir. Zira Şiiler onu "Mü'minü't-Tâk" olarak isimlendirmekte idiler. Şayet İbn Nedîm'in verdiği bu bilgilere sonraki dönemlerde bir müdahale söz konusu değilse, "Şeytânü't-Tâk" lakabının yermek ve küçümsemek kastı ile kullanılmadığı şeklindeki görüşümüzün isabetli olduğu, daha sonraki bir zamanda bu lakaba pejoratif anlamların yüklendiği ve bu sebeple taraftarlarının bu lakabı değiştirmek üzere "Mü'minü't-Tâk" ismini yaymaya çalıştıkları söylenebilir.

Diğer taraftan bazı Şîi kaynaklarda Ebû Ca'fer'e "Şeytânü't-Tâk" lakabının verilışı, sarraflıktaki maharetiyle açıklanmakta, ancak taraftarlarının ona Mü'minü't-Tâk dediklerine vurgu yapılmaktadır.³¹ Aslında bu durum bir ikilemi akla getirmektedir. Şayet bu lakap, paraların sahtesini anlaması maharetinden dolayı ona verilmişse, bu durumda taraftarlarının "Şeytânü't-Tâk" şeklindeki bu ismi değiştirmek istemelerine gerek yoktu. Zira bu lakap, bir yermek ve kötüleme amacıyla tesmiye edilmiş değildi. Ancak kendi taraftarlarının Mü'minü't-Tâk ve Sahibü't-Tâk gibi lakapları kullanmaları, muhaliflerin ise Şeytânü't-Tâk lakabını tercih etmeleri meselenin ideolojik bir arka planının olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır. Bu da, ilgili kaynak eserlerin, Ebû Ca'fer'in ölümünden çok sonra yazılmaları ve bu tarihi süreçte mezhepler arası demagojinin çoğalması, bu bağlamda Ebû Ca'fer'e verilen bu lakabın kötü çağrışımlara imkân vermesi sebebiyle bizzat kendi taraftarlarınca değiştirilmeye ve dönüştürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ebû Ca'fer el-Ahvel'e "Şeytânü't-Tâk" lakabının verilışıyle alakalı olarak kaynaklarda zikredilen bir diğer rivayete göre bu lakap Ebû Hanîfe tarafından

³⁰ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218.

³¹ Necâşî, *Ricâl*, II, 203; Tûsî, *Fihrist*, s.161-162.

verilmiştir. Buna göre Ebû Ca'fer, çağdaşı ve hemşerisi olan Ebû Hanîfe'nin huzurunda Hâricîlerle tartışmış ve bu tartışmada çok başarılı olduğu için ona "Şeytânü't-Tâk" adını vermiştir.³² Ancak bu rivayetin mezhebî bir takım kaygılarla uydurulmuş olabileceği ihtimali vardır. Erken dönem biyografi kaynaklarının ittifakla naklettiği ve makul bir izah varken Ebû Hanîfe gibi bir İslam âliminin Ebû Ca'fer el-Ahvel'e pejoratif içerikli bir lakap takması şeklindeki rivayeti isabetli bulmamaktayız. Ayrıca başka kaynaklarda görmediğimiz sadece *Ricâlü'l-Allâme*'de zikredilen bir görüşe göre bu lakap, Ebû Ca'fer el-Ahvel'in ilminin çok ve hafızasının güçlü olması sebebiyle verilmiştir.³³ Kanaatimizce bu görüş de Şîîler tarafından sırf Ebû Ca'fer el-Ahvel'i övmek için uydurulmuş olmalıdır.

Diğer taraftan Sünnî mezhepler tarihi kaynaklarında, Ebû Ca'fer el-Ahvel'in fikir ve düşüncelerini kabul eden taraftarları için "Şeytaniye" adının kullanıldığı görülmektedir. İsferyânî ve Bağdâdî, bu isimle andıkları bir fırkanın görüşünü vermektedirler. Örneğin Bağdâdî, çocukken ölenlerin dini durumuyla alakalı görüşleri naklederken Şeytaniye şeklinde bir gruptan da nakilde bulunmaktadır. "Rafizilerden Şeytaniye grubuna göre, marifet zorunludur ve kul ikrarla mesuldür. Demişlerdir ki, çocuk Allah'ı ve İslam dininin emarelerini ikrar edince mümindir. Şayet bu ikrarından önce ölecek olsa ne mümin ne de kâfirdir. Dolayısıyla azabı gerektirecek bir durum söz konusu değildir"³⁴ diyerek Ebû Ca'fer el-Ahvel'in görüşünü nakletmiştir. İsferyânî de, İmâmî fırkaları on beş gruba ayırmış ve bunlardan on beşincisi olarak "Şeytânü't-Tâk diye isimlendirilen Muhammed b. Ali b. en-Nu'man er-Rafizi'ye mensup olanlara Şeytaniye fırkası denilmektedir. Şeytânü't-Tâk, imâmet konusunda Kat'iyye görüşüne sahiptir..." şeklinde bu grupla alakalı görüşleri nakletmiştir.³⁵ Ancak Şehristânî, Muhammed b. Nu'man Ebû Ca'fer el-Ahvel'in mensuplarını "Nu'maniyye" grubu şeklinde isimlendirdikten sonra "Bunlar, Şeytanü't-Tâk diye bilinen Muhammed b. Nu'man Ebû Ca'fer el-Ahvel'in mensuplarıdır. Bu zümre, Şeytaniye diye de

³² Zirikî, *A'lam*, VII, 154; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 300-301.

³³ *Ricâlü'l-Allâme*, s.138, md. 11; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şia*, I, 22.

³⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 260.

³⁵ İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, s. 40-41.

anılır. Şia bu zat için "Müminü't-Tâk" demektedir."³⁶ Burada Şehristânî, olabildiğince tarafsız davranarak Ebû Ca'fer'in mensuplarını Nu'maniyye şeklinde isimlendirmeyi tercih etmiştir. Eş'arî de "Şeytaniye" yerine "Şeytânü't-Tâk'ın ashabi" diyerek bu gurubun görüşlerini nakletmiştir.³⁷ Şüphesiz mezheplerin isimlendirilmesi meselesi bu ilim dalının en problemlili konularından biridir. Bir mezhebin ya da fırkanın kendi mensupları tarafından adlandırılması ile muhalifleri veya diğerleri tarafından isimlendirilmesi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bunun en bariz örneğini Ebû Ca'fer el-Ahvel'in mensuplarının isimlendirilmesinde görmek mümkündür.

B- İLMÎ KİŞİLİĞİ

Ebû Ca'fer el-Ahvel, hicri ikinci asrın ortalarında kelamcılığıyla ön plana çıkmış Şianın önemli ilim adamlarından biridir.³⁸ İbnü'n-Nedîm, onun kişiliğiyle alakalı olarak "itikadı güzeldi ve hidayet üzere idi. Kelam ilminde maharet sahibi idi. Zekâsı güçlü ve hazır cevaptı." demektedir.³⁹ Müfîd, onun, Şia kelamcılarında olduğunu ve Ca'fer Sadık tarafından övüldüğünü belirtirken,⁴⁰ Ebû Ca'fer et-Tûsî de onun hadis rivayetlerinde sika olup iyi bir kelamcı, maharetli ve hazır cevap bir âlim olduğunu kaydetmiştir.⁴¹ Diğer taraftan Watt, Ebû Ca'fer el-Ahvel'i ilk dönem Şîî kelamcıları arasında saymış ve onun Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî ile birlikte imâmet akidesinin ilk kelâmî tefsirini yapan Şîî âlimlerinden olduğunu açıklamıştır.⁴²

Ebû Ca'fer el-Ahvel, Mutezilî fikirlerin yaygınlaştığı bir dönemde yaşamıştır. O, Mutezilî âlimler başta olmak üzere Mürciî ve Hâricî âlimlerle karşılaşmış, bunlarla özellikle imâmet konusunda tartışmalar yapmış ve aşağıda görüleceği üzere bu konuda eserler vermiştir. Ayrıca o, kendi döneminin şairlerinden-

³⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 188.

³⁷ Eş'arî, *Makâlât*, s. 51.

³⁸ Tûsî, *Fihrist*, 162; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-Ulemâ*, s.95.

³⁹ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218-219.

⁴⁰ Müfîd, *el-İhtisâs*, s.204.

⁴¹ Tûsî, *Fihrist*, s.161-162; İbn Şehrâşûb, *a.g.e.*, s.95.

⁴² Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 198.

dir. Şiirle uğraşmıştır. Ca'fer Sadık şiirle meşgul olması için onu teşvik etmiş, ancak o bütün gayretini kelama vermiştir.⁴³

a) Etkilendiği Kimseler

Hiç şüphesiz Ebû Ca'fer el-Ahvel'in etkilendiği kimselerin başında Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer Sadık gelmektedir. Şif ve Sünnî kaynaklar onun Muhammed el-Bâkır'ın ashabından olduğunu belirtirler,⁴⁴ Muhammed el-Bâkır'ın vefatından sonra diğer taraftarları gibi el-Ahvel de, Ca'fer Sadık'ın İmâmetini kabul etmiş, onun taraftarlarından hatta en yakınlarından bir olmuş⁴⁵ ve yanında bir müddet ilim tahsil etmiştir. Ca'fer Sadık, onu gayretlerinden dolayı takdir etmiştir.⁴⁶ Tûsî'nin naklettiği bir rivayete göre Ca'fer Sadık; Zürare b. A'yan, Berîd b. Muaviye el-İclî, Muhammed b. Müslim ve Ebû Ca'fer el-Ahvel'den oluşan dört kişinin –ölü veya diri- insanlardan en çok sevdiği kimseler olduklarını belirtmiştir.⁴⁷ Bu ve benzeri rivayetler Ebû Ca'fer el-Ahvel'in Ca'fer Sadık nazarındaki önemini açıklamaktadır.

İlk Şif kelamcılarında olan Zürare b. A'yan'm (ö.150/767) el-Ahvel'i etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Zürare, insan gücünün sınırları (*istitaat*) ve determinizm (*cebr*) konularında iki kitap yazmış ve *istitaat*ın fiilden önce bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Öyle anlaşılıyor ki Zürare, bir fiilin ortaya çıkmasında insanın belirli bir katkısının olduğunu düşünmekte ve cebrîlere karşı bir tavır almaktadır.⁴⁸ Diğer taraftan Allah'ın, sıfatlarını kendisi için yaratmasından sonra hayy, alîm, kadîr, semî' olduğunu açıklamıştır.⁴⁹ Ayrıca Zürare,

⁴³ İbn Hacer, *Lisânü'l-mfzân*, V, 300-301; Gimaret, "Şaytan al-Tâk", IX, 409.

⁴⁴ Tûsî, *el-Fihrist*, s.161-162; a.mlf., *Ricâlü't-Tûsî*, s. 302; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-Ulemâ*, s.95; Şehristânî, *el-Milel*, s.188.

⁴⁵ Tûsî, *el-Fihrist*, s.161-162; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 302; İbn Nedîm, *a.g.e.*, s.218; Ahtar, *Early Shiite Thinkers*, s. 62.

⁴⁶ Müfîd, *el-İhtisâs*, s.204. Benzer bir rivayet için bakınız, İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mfzân*, V, 300-301.

⁴⁷ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-Ricâl*, s.185.

⁴⁸ bk. Howard, I.K.A., "Şif Kelam Edebiyatı", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmaları Der.*, sayı 22-24, s.211.

⁴⁹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 52.

Allah'ın ilminin mahiyeti hususunda da farklı görüşler ileri sürmüştür.⁵⁰ Aşağıda da görüleceği üzere el-Ahvel'in bazı hususlarda Zürare'den etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan Ebû Ca'fer el-Ahvel'in Hişam b. Hakem'den (ö. 179/ 795) etkilendiği kabul edilmektedir. Hişam, el-Ahvel gibi Kufeli olup Ca'fer Sadık'ın ashabındandır.⁵¹ Onun ismi, Şianın önde gelen ilk dönem kelamcıları arasında zikredilmektedir. Başlangıçta Cehm b. Safvan'ın ashabından iken daha sonraki bir zamanda İmâmî anlayışa meyletmiş, Ca'fer Sadık'ın takdir ettiği Şifî bir kelamcı olmuştur.⁵² Özellikle imâmet konusunda önemli açıklamalar yapmış ve eserler kaleme almıştır.⁵³ Bir rivayette Hişam b. Hakem'in yanında bulunanlar arasında Ebû Ca'fer el-Ahvel'in ismi de zikredilmektedir.⁵⁴ Ancak aralarında dostluk ve diyalogun var olmasına rağmen ilmî konularda birbirlerini eleştirmekten ve gerektiğinde reddiye yazmaktan da geri kalmadıkları anlaşılmaktadır.⁵⁵

Bu bilgilere ilaveten mezhepler tarihi kaynaklarında Ebû Ca'fer el-Ahvel ile Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî arasında sıkı bir dostluğun olduğu kaydedilmektedir. Cevâlikî, İmâmiyye Şiasının mücessimesinden sayılan ilk kelamcılarından- dır. Bilhassa Şianın imâmetle ilgili akidesini kelâmî bir yoruma kavuşturmada el-Ahvel'le birlikte hareket etmiştir.⁵⁶ Ayrıca Cevâlikî, el-Ahvel'den hadis rivayetinde de bulunmuştur.⁵⁷

⁵⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 263.

⁵¹ Öz, Mustafa, "Hişam b. Hakem", *DİA*, XVIII, 153-154.

⁵² Müfîd, *a.g.e.*, s.52; Meclisî, *Bihâr*, X, 295-296.

⁵³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.217.

⁵⁴ Bu şahıslar; Harman b. E'yun, Kays el-Mâsır, Yunus b. Ya'kûb ve Ebû Ca'fer el-Ahvel'dir. (Müfîd, *el-Fusûlî'l-Muhtâre*, s.52; Meclisî, *Bihâr*, X, 295-296.)

⁵⁵ İbn Nedîm'in kaydettiğine göre Ebû Ca'fer el-Ahvel'in yakın arkadaşı olan Hişam b. Hakem'in eserleri arasında "Kitabu'r-Redd ala Şeytani't-Tâk" adıyla bir eseri bulunmaktadır. (bk. İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218)

⁵⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "Cevâlikî, Hişam b. Sâlim", *DİA*, VII, 438.

⁵⁷ Muhammed b. Ali el-Erdebîlî el-Hâîrî, *Câmi'u'r-Ruvât*, II, 208-209.

b) Rivayetleri

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in biyografisi hakkında bilgi veren hemen hemen bütün kaynaklar onun Ca'fer Sadık ve Mûsâ Kâzım'ın ashabından olduğunu ve onlardan bazı rivayetler naklettiğini belirtirler.⁵⁸ Bununla birlikte Nevbahtî ve Necâşî, Ebû Ca'fer'in Ali b. el-Hüseyin Zenelâbidîn'den de rivayette bulunduğunu belirterek, diğer kaynaklarda olmayan bir bilgiye yer vermektedirler.⁵⁹

Genel itibarıyla Ebû Ca'fer el-Ahvel'in rivayette bulunduğu kimseler arasında; Ebû Abdullah Ca'fer es-Sadık, Ebû'l-Verd İsmail b. Fadl, Selam b. Müstenir, İbn Sinan, Galib b. Hüzeyl vardır. Ondan rivayette bulunanlar arasında ise el-Hasan b. Mahbub, Eban b. Usman, Hammad b. Usman, Muhammed b. Ebî Umeyr, Hişam b. Salim el-Cevâlikî, Ya'kub b. Yezid, Safvan b. Yahya gibi zevat bulunmaktadır.⁶⁰

c) Eserleri

Biyografik eserlerde, Ebû Ca'fer el-Ahvel'e nispet edilen, ancak günümüze kadar ulaşmayan bazı eserlerinin isimleri zikredilmektedir. Şîi kaynaklarda ona atfedilen eserlerin isimleri şöyledir: *Kitâbu'l-İmâme*, *Kitâbu'l-Ma'rife*, *Kitâbu'r-red 'ale'l-Mu'tezile fî imâmeti'l-mefdûl*, *Kitâbu'l-Cemel fî emri Talha ve'z-Zubeyr ve Aişe*, *Kitâbu'isbâti'l-vasiyye* ve *Kitâbu'if'al lâ tef'al*.⁶¹ Necâşî, bunlardan ayrı olarak; *Kitâbu'kebîri Hasen*,⁶² *Kitâbu'l-ihticâc fî imâmeti emîri'l-mü'minîn (a.s.)*, *Kitâbu'kelâmihi ale'l-Havâric*, *Kitâbu'if'al lâ tef'al*⁶³, *Kitâbu'mecâlisihî ma'a Ebî Hanîfe ve'l-Mürchie* şeklindeki kitap isimlerini kaydetmiştir.⁶⁴ Bununla birlikte İbn Nedîm, ona ait eserler arasında "*Kitâbu'l-Ma'rife*, *Kitâbu'r-red 'ale'l-Mu'tezile fî imâmeti'l-mefdûl*, *Kitâbu'l-Cemel fî*

⁵⁸ Allâme Hillî, *Ricâlü'l-Allâme*, s.138.

⁵⁹ Nevbahtî, *Fırak*, (bk. içindekiler), s. 134; Necâşî, *Ricâl*, II, 203.

⁶⁰ Hûî, *Mu'cem Ricâli'l-hadîs*, 17/ 302-304. Erdebilî, *Câmiu'r-Ruvât*, II, 208-209.

⁶¹ Tûsî, *el-Fihrist*, s.161-162; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-Ulemâ*, s.95; Ziriklî, *A'lam*, VII, 154.

⁶² Necâşî, bu eserde sahabenin bazı görüşlerinin açıklamalarının olduğunu belirtir. (Necâşî, *Ricâl*, II, 203-204)

⁶³ Necâşî, bu eseri Ahmed b. Hüseyin b. Abdullah el-Ğadâirî'nin -ki bu şahıs hocasının oğludur- yanında gördüğünü belirtmektedir. (Necâşî, *Ricâl*, II, 203-204)

⁶⁴ Necâşî, *Ricâl*, II, 203-204; Abdullah Nimet, *Felâsifetü's-Şi'a*, s.507.

emri Talha ve'z-Zubeyr ve Aişe" adlı eserleri zikretmekte, ancak diğerlerinden söz etmemektedir.⁶⁵

Şehristânî, Şîî anlayışı açıklamak üzere Ebû Ca'fer el-Ahvel'in çok sayıda kitap telif ettiğini belirtir. Şehristânî, onun eserlerinin hepsini veya bir kısmını görmüş olacak ki, bu eserlerinde, İslam fırkalarının dört ana gruba ayrıldığını, bunlardan ilkinin Kaderiye, ikincisinin Hâricîler, üçüncüsünün el-Âmmе ve dördüncüsünün Şia olduğunu belirterek kurtuluşa erecek fırkanın sadece Şia olduğu şeklindeki görüşünü nakletmiştir.⁶⁶

C- GÖRÜŞLERİ

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in eserleri günümüze ulaşmadığından görüşlerini daha sonraki eserlerde zikredildiği kadarıyla öğrenebilmekteyiz. Onun itikadî/ kelâmî görüşlerini tespit etmeye çalışırken iki tür kaynaktan faydalanılmıştır. İlki, Şîî kaynaklarda ona atfedilen görüşler; diğeri ise el-Ahvel'in muhaliflerinin ve rakiplerinin ona isnat ettikleri görüşlerdir. Bu ikinci kaynaklarda ona isnat edilen görüşler biraz ihtiyatla karşılanmış ve tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır. Özellikle bazı Sünnî kaynaklarda ona bir takım aşırı görüşler atfedilmiş, o ve mensuplarının aşırı Şîîler (Gulât-ı Şia) topluluğuna mensup olduğu ileri sürülmüştür. Muhalif kaynaklarda nakledilen görüşlere bazı eklemelerin yapıldığı ya da tamamen uydurma rivayetlerin eklendiği ihtimali dikkate alınarak hem Şîî kaynaklardan ve hem de Şîî olmayan kaynaklardan hareketle ona atfedilen görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

a) Allah'ın İlmi ve İradesi Meselesi

Allah'ın sıfatları konusunda Rafizilerin farklı fikirler ileri sürdüğünü belirten Eş'arî, Şeytânü't-Tâk'ın ashabının şu görüşte olduklarını belirtir: "Şeytâniye, Allah'ın kendi zatında âlim olduğunu, cahil olmadığını ileri sürer. Ancak Allah eşyayı takdir edip murat ettiği zaman bilir. Allah'ın takdiri ve dilemesi olmadan (bir şeyi) bilmesi imkânsızdır. Çünkü o âlim değildir. (Onun ayrıca bir ilim sıfatı yoktur.) Ancak hiçbir şey Allah'ın takdir etmesi ve yaratması olmadıkça şey

⁶⁵ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219.

⁶⁶ Şehristânî, *Müel*, (trc. M.Öz) s. 188

olmaz. Onlara göre takdir, iradedir.”⁶⁷ Şehristânî de, Ebû Ca‘fer’in Allah’ın bir şey vücuda gelmeden o şeyi bilmeyeceği konusunda Hişam b. Hakem’e uyduğunu belirtmiştir. Ebû Ca‘fer’e göre takdir, irade anındadır, irade ise Allah’ın bir fiilidir.⁶⁸ Ebû Ca‘fer el-Ahvel’e nispet edilen bu rivayetlerden onun, Allah’ın nesne ve hadiseleri ezelde bilmediği, ancak bunları irade ettiği anda bildiği şeklinde bir görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Burada Ebû Ca‘fer el-Ahvel’in, eşya ve hadiselerin ezelde bilinmesinin onların da ezeli olmasını gerektireceği şeklindeki felsefi görüşten etkilenmiş olduğu görülmektedir. Tevhit anlayışına hâlel gelmemesi için böyle bir görüşü dile getirmiş olması mümkündür. Diğer taraftan -aşağıda yeri geldiğinde izah edileceği üzere- Allah’ın ilminin kulların ihtiyari fiillerine önceden tealluk etmeyeceği, aksi takdirde kullar için irade hürriyeti ve sorumluluktan söz edilemeyeceği kanaatinde olduğu da anlaşılmaktadır.

Eş’arî, bilgi bahsinde, Rafizilerin “nazar ve kıyas” konusunda ihtilaf ettiklerini belirttiikten sonra bunların sekiz grup olduğunu ve bu gruplardan ikincisinin Şeytânü’t-Tâk’ın ashâbı olduğunu bildirmektedir. Eş’arî’nin bildirdiğine göre bunların bu konudaki görüşleri şöyledir: “Onlar bütün bilgilerin (maarif) zorunlu olduğunu iddia ettiler. Bununla birlikte Allah’ın bazı insanları bilgiden mahrum bırakmasının caiz olduğunu söylediler. Allah, bilgiyi hepsine vermeyip bazısına verdiği zaman, bilgiden mahrum bırakılmalarına rağmen onları ikrarla sorumlu tutar.”⁶⁹ Bağdâdî de, çocukken ölenlerin dini konumuyla alakalı görüşleri naklederken Şeytâniye diye isimlendirilen bir gruptan da nakilde bulunur. “Rafizilerden Şeytaniye grubuna göre, marifet zorunludur ve kul ikrarla mesuldür. Demişlerdir ki, çocuk Allah’ı ve İslam dininin emarelerini ikrar edince mümindir. Şayet bu ikrarından önce ölecek olsa ne mümin ne de kâfirdir. Dolayısıyla azabı gerektirecek bir durum söz konusu değildir.”⁷⁰ Henüz ergenlik çağına gelmeden vefat eden mümin yada kâfirlerin çocuklarının dini konumuyla alakalı olan bu görüşten mümin olabilmek için marifetullah ve imanın gerekli

⁶⁷ Eş’arî, *Makâlât*, s.37.

⁶⁸ Şehristânî, *Milel*, s.188

⁶⁹ Eş’arî, *Makâlât*, s. 51.

⁷⁰ Bağdâdî, *Usûlü’l-dîn*, s. 260.

olduğunu, Müslüman bir kimsenin çocuğu dahi olsa Allah'ı ve İslam dininin emarelerini ikrar edince mümin olabileceğini ileri sürmektedir. Hâlbuki Sünnî gelenekte söz konusu tartışma kâfirlerin ölen çocuklarının dini konumuyla alakalı olarak yapılmaktadır.⁷¹

b) Teşbih ve Tecsimle Alakalı Görüşleri

İlk dönem İmâmî kelamcıların teşbih ve tecsim konularında aşırı görüşlerinin olduğu bilinmektedir. Bunun, ilk iki asırdaki Ahbârî anlayışın Şia'da etkin olmasıyla doğrudan ilişkisi bulunduğu söylenebilir. Şia ile Mutezile düşüncesi arasında etkileşimin başladığı Nevbahtîlerden itibaren Şîî-İmâmî düşünce içinde teşbih ve tecsimle varan görüşler eleştirilmeye başlanmıştır. Ebû Sehl Nevbahtî ve el-Hasan b. Mûsâ Nevbahtî'nin eserlerinin önemli bir kısmının bu yanlış teşbih ve tecsim anlayışının tashih edilmesiyle alakalı olduğu görülür.⁷² Hicri IV. Asrın ortalarına gelindiğinde Şîî alimlerin teşbih ve tecsim görüşlerini eleştirdikleri ve bu görüşleri dile getiren alimleri dışladıkları bilinmektedir. Özellikle Şeyh Müfid ile birlikte aklileşmeye başlayan Şîî düşüncenin bu nevi teşbih ve tecsim görüşlerini tamamen reddettiğinde şüphe yoktur.⁷³

İlk dönem İmâmî kelamcılar, Allah'ın, varlığı yaratmasından sonra mekân bakımından her yerde hazır ve nazır olduğunu, ayrıca Kur'an'a dayanarak Allah'ın Arş'ı kendisine mekân edindiğini kabul ettiler. Tanrının bir mekân edindiği ve zatıyla orada bulunduğu kabul edildikten sonra, Tanrının da bir cisim olarak tasavvur edilmesi gayet tabiidir. Kaynakların naklettiği rivayetlere göre Ebû Ca'fer el-Ahvel ve arkadaşları bu nevi görüşler dile getirmişlerdir. Nitekim Hayyat, Şia ile Mutezilenin aynı kefeye konulamayacağını, aralarında çok ciddi farkların olduğunu açıklarken önce özetle Mutezilenin temel görüşlerini zikretmiş, sonra da "Rafiziler"İN görüşlerini vererek Mutezilenin Şia'dan farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda o, Hişam b. Sâlim, Şeytânü't-

⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu*, İstanbul 2000, tîr.yer.

⁷² Bk. İbn Nedîm, s. 219-220; Kummî, *Şîî fırkalar*, (nşr. Hasan Onat vdğ.), s.21-24.

⁷³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Bulut, *Şeyh Müfid ve Şiada Usuli Farklılaşma Süreci*, s.220-329, İzmir 2005.

Tâk, Ali b. Mîsem, Hişam b. Hakem gibi Şia'nın önde gelen âlimlerinin isimlerini zikredip bunların temel görüşlerinin şu şekilde olduğunu nakletmiştir: "Rafizilerin genel görüşlerine gelince, onlara göre Allah'ın bir sureti, sınırları ve ağırlığı vardır. Hareket eder, sakinleşir, yaklaşır ve uzaklaşır, hafifler ve ağırlaşır. Onun ilmi, âlim olmadığı halde sonradan meydana gelmiştir (*muhdes*) ve böylece bilir."⁷⁴ Şîf kaynaklarda kendilerine teşbih ve tecsim görüşleri nispet edilen kelamcılar arasında Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî, Ebû Ca'fer el-Ahvel, Yunus b. Abdurrahman el-Yaktîn gibi kelamcılar bulunmaktadır.⁷⁵ Yine Eş'arî'nin bildirdiğine göre Hişam b. Hakem, Tanrıyı uzunluk, derinlik ve genişlik özelliklerine sahip bir cisim olarak tasvir etmiş;⁷⁶ Allah'ın diğer cisimlere benzemeyen bir cisim olduğunu, sabit ve mevcut olduğunu iddia etmiştir.⁷⁷ Muhtemelen Hişam, Tanrıyı mevcut olma anlamında bir cisim olarak tanımlamış ve bu cismin kendine göre bir kütlesinin olması gerektiği sonucuna varmıştır.⁷⁸ Bu ve benzeri rivayetlerden ilk dönem Şîf-İmâmi ulemanın teşbih ve tecsim görüşünde olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Ebû Ca'fer el-Ahvel'e Sünnî kaynaklarda özellikle teşbih görüşlerinin atfedildiği, kendisinin Tanrı hakkında aşırı fikirlere sahip olduğu belirtilir. Örneğin Bağdadi, Kerramiyye fırkasının tecsim görüşünü anlatırken bunların Tanrının bir cisminin ve bu cismin belli boyutlarının olduğunu, O'na cevher değil ama cisim denileceğini iddia ettiğini belirtir. Bu görüşün Rafizilerden Şeytânü't-Tâk'ın, Tanrının insan suretinde olduğunu söylemesine rağmen O'na cisim denilmesinden kaçınması gibi tutarsız olduğunu ifade eder.⁷⁹ Bu ve benzeri rivayetlerden Ebû Ca'fer el-Ahvel'in, tanrının "cisim" olarak isimlendirilmesini kabul etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim o, Hişam b. Hakem'in, tanrı için "cism lâ-ke'l-cism" (cisimler gibi olmayan bir cisim) şeklindeki görüşünü reddeder ve

⁷⁴ Hayat, *el-İntisâr*, s. 36.

⁷⁵ Muhammed Rıza el-Ca'ferî, *el-Kelâm inde'l-İmâmiyye*, s.209-212.

⁷⁶ Eş'arî, *Makâlât*, s.32, 207.

⁷⁷ Muhammed Rıza el-Ca'ferî, *el-Kelâm inde'l-İmâmiyye*, s. 209-210.

⁷⁸ Madclung, Wilferd, *The Shiite and Kharijite Contribution to Pre-Ash'arite Kalam*, s.121.

⁷⁹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 161.

tanrı için cisim değil “şey” ifadesinin kullanılması gerektiğini bildirir.⁸⁰ Bununla birlikte Ebû Ca'fer el-Ahvel'in, teşbih ve tecsime düşmekten de uzak kalamadığı görülür. Çünkü tanrının cisim olduğunu nefyetmekle birlikte rabbani bir insan suretinde bir nur olduğunu ileri sürmüştür. O, bu görüşüne “Allah, Adem'i sureti üzere yarattı” ve “Allah, Adem'i Rahman'ın sureti üzere yarattı”⁸¹ şeklindeki haberleri delil olarak göstermiştir.⁸² Ayrıca Ebû Ca'fer'in en yakın arkadaşı olan Hişam b. Sâlim'in bir takım teşbih ve tecsim görüşleri taşıdığına dair hadis rivayetleri mevcuttur.⁸³ Bu bağlamda Ebû Ca'fer el-Ahvel ile Cevâlikî'nin tanrıyı otuz yaşlarında olgun bir genç olarak tasavvur ettikleri rivayet edilmiştir.⁸⁴ Yaşadığı dönemde Şî-İmâmî kelamına ahbarın, yani Hz. Peygamber ve imâmlardan nakledilen bir takım mevzu haberlerin hakim olması böyle bir anlayışın şekillenmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Kaldı ki, Ebû Ca'fer'in yaşadığı dönemde kendi mezhebinden olmayan pek çok âlimin benzer görüşler ileri sürdükleri de bilinmektedir. Benzer şekilde Sünnî kaynaklarda “Ümmü't-Tüfeyl” hadisi diye meşhur olan ve “Resulullah'ın “O, uykusunda rabbisini yeşiller içinde, altından yapılmış bir yatak üzerinde ve ayaklarında altından iki pabuç olduğu halde olgun bir genç suretinde gördü”⁸⁵ şeklinde bazı rivayetler mevcuttur. Ayrıca Mi'rac'ta Hz. Peygamberin rabbini gördüğüyle alakalı rivayetler de oldukça yaygındır. Bu itibarla erken dönem Şîi kelamcılarının ortaya koyduğu Tanrı tasavvuru ile ilk dönem bazı hadisçilerin görüşleri arasında paralellikler bulunmaktadır. Zira her iki grup da Allah'a “yed, vech, istiva, nüzul” gibi haberî sıfatları yorumlamaksızın izafe etmekte ve nasların zahirlerini esas almakta idi. Ancak Şîi-Mutezile etkileşiminin yoğun olduğu hicrî IV.

⁸⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 161.

⁸¹ bk. Buhârî, “İsti'zan”, 1; Müslim, “Birr”, 115; “Cenne”, 28.

⁸² Şehristânî, *Milel*, s.188-89; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 104.

⁸³ Bk. Küleyni, *el-Kafi*, I, 106.

⁸⁴ Küleyni, *el-Kafi*, I, 100-101; Meclisî, *Bihar*, 4/ 39-41.

⁸⁵ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-nübeha*, 10/ 602-604; *Tarihu Bağdad*, 11/ 214; 13/ 311.

Asırda Şîf ulema, teşbih ve teccime varan anlayışları şiddetli bir şekilde reddetmişlerdir.⁸⁶

Diğer taraftan Ebû Ca'fer'in teşbihle alakalı bütün görüşlerinden dönmüş olması da muhtemel görünmektedir. Çünkü Şehristânî, Ebû Ca'fer'in yukardaki görüşlerini naklettikten sonra, ondan nakledilen teşbihle alakalı ifadelerin sahih olmadığını belirtmiştir.⁸⁷ Şehristânî, bu kanaatini şu rivayete dayandırmaktadır: "Ebû Ca'fer el-Ahvel, Hişam b. Sâlim ile birlikte Allah hakkında söz söylemeye karar verip sadece tasdik edilmesi gereken kişiden, yani imâmdan rivayet etmeye yönelmişlerdi. Bunun sebebi, imâma, "Şüphesiz en son varış Rabbinedir" (Necm 53/42) ayeti sorulduğunda "Allah'tan söz etmeye gelince, kendinizi men edin" demişti. Her ikisi de ölünceye kadar Allah'la ve Allah'ı tefekkürle ilgili bir şey söylemediler."⁸⁸ Şehristânî, bu rivayetin Verrak tarafından nakledildiğini bildirmiştir. Şüphesiz Şehristânî'nin bu alıntısı konumuz açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Ebû Ca'fer'le alakalı bu malumat, onun teşbih ve teccime varan görüşlerden döndüğünü, en azından bu konuda belli bir tarihten sonra görüş beyan etmediğini açıklamaktadır. Nitekim Necâşî gibi bazı Şîf alimler, Ebû Ca'fer el-Ahvel'e atfedilen bazı aşırı görüşlerin kendilerince tespit edilemediğini belirtmiş ve bunların asılsız olduğunu açıklamıştır.⁸⁹ Ancak Ebû Ca'fer'in teşbih ve teccim görüşlerinden dönmüş olabileceğiyle alakalı görüşü destekleyen başka bir rivayete ulaşamadığımızı da burada belirtmeliyiz.

c) Fiillerin Yaratılması Meselesi

İstitaat konusunda Şia içinde farklı görüşlerin olduğunu belirten Eş'arî, "Zürare b. A'yan, Ubeyd b. Zürare, Muhammed b. el-Hakîm, Abdullah b. Bukeyr, Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî, Humeyd b. Rebah ve Şeytanü't-Tâk'ın "İstitaat fiilden öncedir, o sıhhattir, *istitaat* sahibi olan bir kimse bu sıhhat ile bir şey yapabilir. Kişiye ait her bir fiil, sahih ve *istitaat* edilmiştir." tarzında bir

⁸⁶ Şîf düşüncenin aklılaşması süreciyle alakalı olarak bk. Bulut, Halil İbrahim, *Şeyh Müfîd ve Şiada Usûlî Farklılaşma Süreci*, İzmir 2005, tür. yer.

⁸⁷ Şehristânî, *Milel*, s.188-89.

⁸⁸ Şehristânî, *Milel*, s.188-89.

⁸⁹ Necâşî, *Ricâl*, s.203.

görüşü dile getirdiklerini belirttikten sonra “Şeytânû't-Tâk, bir fiilin ancak Allah'ın dilemesiyle olabilir”⁹⁰ şeklindeki görüşünü nakletmiştir. Burada Ebû Ca'fer'in kulların fiillerinin ancak Allah'ın dilemesiyle var olacaklarını, bununla birlikte insana fiil öncesinde “*istitaat*” yani fiili yapabilme gücü verildiği görüşünü ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Ebû Ca'fer, bir fiilin var olabilmesi için Allah'ın iradesini zorunlu görmeye birlikte kulun söz konusu fiili yapabilme gücünün bulunmasını da gerekli görmektedir. Diğer bir ifadeyle o, bir fiilin varlık sahasına çıkabilmesini Allah'ın iradesi ve kulun *istitaat*na/yapabilme gücüne bağlamaktadır. Bu görüşüyle onun genel İslâmî anlayışla uyum halinde olduğu söylenebilir.

d) İmâmetle Alakalı Görüşleri

Ca'fer Sadık'la birlikte Ehl-i Beyt taraftarlığının bir ekol haline geldiği ve temel Şîî fikirlerin şekillendiği bir dönemde kelamcılığıyla dikkat çeken Ebû Ca'fer el-Ahvel, Şîî imâmet doktrininin şekillenmesinde önemli bir konuma sahiptir, hatta Şîî-İmâmî imâmet doktrininin teorisyenlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Ebû Ca'fer'in kaleme aldığı eserlerinin isimleri de bu kanaatimizi teyit eder mahiyettedir. Nitekim *Kitâbu'l-İmâme*, *Kitâbu'r-red 'ale'l-Mu'tezile fî imâmeti'l-mefdûl*, *Kitâbu'l-Cemel fî emri Talha ve'z-Zubeyr ve Aîşe*, *Kitâbu isbâti'l-vasiyye*, *Kitâbu'l-ihcâc fî inâmeti emîri'l-mü'minîn (a.s.)* ve *Kitâbu kelâmihî ale'l-Havâric* isimlerini taşıyan eserlerinin hemen hepsinin imâmet konusuyla alakalı olduğu görülür. Onun erken dönem Şîî kelamcılarında olduğu dikkate alındığında İmâmet doktrininin teorisyenlerinden biri olduğu şeklindeki kanaatimizin isabetli olduğu düşünülebilir. Ebû Ca'fer el-Ahvel'in imâmetle alakalı görüşleri; Hz. Ali'nin sahabenin en faziletlisi olduğu, imâmetin Hüseyin evladında devam edeceği, Ca'fer Sadık'tan sonra oğlu Mûsâ Kazım'ın imâmete en layık kimse olması şeklinde özetlenebilir.

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in yaşadığı dönemde imâmet tartışmalarıyla alakalı olarak *efdal-mefdul* konusu ön planda idi. En faziletlinin (*efdal*) olduğu yerde fazilet sıralamasında daha aşağı derecede olan (*mefdul*) bir kimsenin Müslümanların yönetimini üstlenebileceği şeklindeki görüş başta Zeydiyye olmak

⁹⁰ Eş'arî, *Makâlât*, 43.

üzere bazı Mutezilî alimler tarafından kabul edilmekteydi. Ebû Ca'fer el-Ahvel, imâmet makamına gelecek kişinin yaşadığı dönemin en faziletlisi olması gerektiğini ileri sürerek *mefdulün* imâmetine karşı çıkmıştır. Bu konuda Mutezile mezhebini eleştirmek üzere “*Kitabu'r-red ale'l-Mutezile fi İmâmeti'l-mefdul*” adlı bir risale kaleme almıştır.⁹¹ Söz konusu risalenin isminden hareketle onun mefdulün imâmetini onaylamadığını rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Şîî anlayışa göre Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı/ faziletlisi (efdal) Hz. Ali olduğundan imâmet onun hakkı olarak kabul edilmiştir. El-Ahvel'in söz konusu risalesinin erken döneme ait bir eser olması dikkate alındığında *efdalyet* meselesinin bu risalede sistemleştirildiği söylenebilir.

Ebû Ca'fer el-Ahvel, İbn Ebî Hazre ile Kufe'de Ebû Nuaym en-Nehâî'nin huzurunda Hz. Ebû Bekir ve Ali'nin fazileti konusunda gerçekleştirdikleri tartışmada ortaya koyduğu argümanlar onun imâmet konusundaki görüşlerini anlamamıza imkân tanımaktadır. Bu tartışmada Ebû Ca'fer el-Ahvel, Hz. Peygamber'den sonra ashabin en faziletlisinin Hz. Ali olduğunu ileri sürer ve bunun Kur'an, hadis ve akılla sabit olduğunu belirtir. Bu bağlamda o, “... Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak bunlardır.”⁹² âyetini delil getirerek Hz. Ali'nin faziletinin Kur'an'da “vasfen” açıklandığını belirtir. Öte yandan “Size sakaleyni bırakıyorum ki, onlara sınımsız sarılırsanız asla dalâlete düşmezsiniz. Onlar; Allah'ın kitabı ve Ehl-i beytimdir...”⁹³ şeklinde ki rivayeti görüşlerini dayandırdığı nakli deliller olarak ortaya koyar. Burada Ebû Ca'fer, bu ve benzeri rivayetleri delil göstererek Hz. Peygamber tarafından Ali'nin açıkça ifade edildiğini (*nass*) belirtir. Diğer taraftan Hz. Ali'nin ashabin en faziletlisi olduğuna dair aklî delil olarak da Hz. Ali'nin sahabenin en bilgili olmasını, ilk üç halife dahil ashabin sıkıntıya düştükleri her bir meselede Ali'ye danıştıklarını göstermiştir.⁹⁴ Bu

⁹¹ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219.

⁹² Bakara Süresi 2/177.

⁹³ Bu rivayetin Sünnî kaynaklardaki versiyonları için örnek olarak bk. Müslim, “Fazâilü's-Sahabe”, 36, 37; Tirmizi, Sünen, “Menakıb”, 31; Darimi, Sünen, “Fezâilü'l-Kur'an”, I; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 17;

⁹⁴ Tabersî, *el-İhticâc*, II, 379-381.

görüşüyle o, Hz. Ali'nin sahabe tarafından gerçek imâm olarak kabul edildiğini, imâmetinin Hz. Peygamber'in vefatıyla başladığını ihsas ettirir. Ona göre Ebû Bekir, Ömer ve Osman karşılaştıkları bazı zor durum ya da dini meseleyle alakalı olarak Ali'nin görüşünü almaları ve bunu uygulamaları Hz. Ali'nin sahabenin en bilgili ve faziletlisi olduğuna delildir.

Diğer taraftan Ebû Ca'fer el-Ahvel, Zeydiyye ekolünün imâmet anlayışını da eleştirmiştir. İmâm Zeyd'in imâmet iddiasında bulunmasını Muhammed Bakır'a karşı ortaya konulmuş bir haksızlık olduğunu, Hz. Peygamberden gelen vasiyete aykırı düşüğünü ileri sürmüştür.⁹⁵ Aşağıda Ebû Ca'fer el-Ahvel- İmâm Zeyd diyalogu başlığı altında bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in imâmetle alakalı görüşlerinde iki hususun ön plana çıktığı görülür. Bunlardan ilki vasiyet görüşünü benimsemesi, ikincisi de Kat'iyye ehlinde olmasıdır. Ebû Ca'fer el-Ahvel'in vasiyet görüşünü savunduğu anlaşılmaktadır. Zira onun eserleri listesini nakleden kaynaklar *Kitâbu'l-vasiyye* adıyla bir eserin olduğunu belirtmektedirler.⁹⁶ Bu durum, onun vasiyet taraftarı olduğunu destekleyen en önemli argümanlardan biridir. Öte yandan Hayyat, Şeytanü't-Tâk'ın da içinde olduğu ilk dönem Şii kelamcılarının imâmet konusunda vasiyet görüşünü kabul ettiklerini nakletmiştir: "Rafizilerin bu konudaki görüşü şöyledir: Az bir kısmı hariç ümmetin hepsi Resulullah'a muhalefet etmek, bu surette günah işlemek, onun öne geçirdiğini geri bırakmak ve ondan başkasını halife kabul etmek üzere birleşmişlerdir. Bu, Rafizilerin hepsinin ortak görüşüdür..."⁹⁷ Ebû Ca'fer el-Ahvel, Hz. Peygamberin henüz sağlığında kendisinden sonra Hz. Ali ve evladını tavsiye ettiğini, ancak ashabın bunu dikkate almadığını ileri sürmektedir. Ona göre her ne kadar ashâbı kiram, Hz. Peygamberin imâmetle alakalı görüşünü dikkate almayıp Hz. Ebû Bekir'i hilafet makamına seçmişlerse de, aslında gerçek İmâm yine de Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin kendi imâmetini açıklayamayışı, can güvenliği sebebiyledir. Ebû Ca'fer, Hz. Ali'nin ilk üç halife döneminde gizli imâm oluşunu, Hz. Ömer'le alakalı bir me-

⁹⁵ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218. Bihar, 46/ 180.

⁹⁶ İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-ulema*, s.95.

⁹⁷ Hayat, *el-İntisâr*, s. 38.

selede açıklamıştır.⁹⁸ Bu itibarla Ebû Ca'fer'in imâmet anlayışında vasiyet görüşünün önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Öte taraftan Ebû Ca'fer el-Ahvel'in kat'iyyeden olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ca'fer Sadık'ın vefatından sonra imâmet makamına kimin geleceğiyle alakalı tartışma sürecinde Muhammed b. Numan el-Ahvel'in etkili olduğunu görmekteyiz. O, arkadaşı Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî ile birlikte önce Abdullah b. Ca'fer'in durumunu araştırmış, ancak onun imâmete uygun olmadığını anladıktan sonra Mûsâ b. Ca'fer'in imâmetini savunmuştur.⁹⁹ Nitekim Ca'fer Sadık'ın ölümünden sonra imâmın kim olacağıyla alakalı tartışmaları sıralayan Kummî, altıncı fırka olarak zikrettiği kimseler arasında Ebû Ca'fer el-Ahvel'in ismini de zikreder. "Onlardan altıncı bir fırka, babasından sonra, Mûsâ b. Ca'fer'in İmâm olduğunu kabul eder ve Abdullah'ın imâmetini reddeder. (Abdullah b. Ca'fer'in) babasının meclisinde oturmasında ve imâmet iddiasında bulunmasında hata işlediğini belirtir. Ca'fer Sadık'ın taraftarları arasında Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî ve Muhammed b. Numan el-Ahvel Mü'minü't-Tâk vardı..."¹⁰⁰ Ayrıca Bağdadi ve Safedi de, Ebû Ca'fer el-Ahvel'in kat'iyyeden olduğunu bildirmişlerdir.¹⁰¹ Şu halde el-Ahvel, Ca'fer Sadık'ın öldüğünü ve ondan sonra oğlu Mûsâ Kazım'ın imâmetini savunmuştur. Hâlbuki Ca'fer Sadık taraftarlarından önemli bir kısmının Ca'fer Sadık'ın ölmediğini, bir müddet için gizliliğe girdiğini ve az bir zaman sonra ortaya çıkacağını, hâkimiyet sağlayıp düşmanlarından öç alacağını ve yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia etmişlerdir. Bunlara *ehl-i vakıfe* denilmiştir.¹⁰² Ebû Ca'fer el-Ahvel'in bu grup içinde

⁹⁸ Bk. Müfîd, *el-İhtisâs*, s.110-111; Meclisî, *Bihâr*, 101/161.

⁹⁹ Nevbahî, *Fırak*, s.78; Tabersî, *l'lâmü'l-verâ*, (nşr. A.Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1979, s.291-292.

¹⁰⁰ Kummî, *Makâlât ve'l-fırak*, s. 88-89; krş. Onat, s.212-213.

¹⁰¹ Gimaret, "Şaytan al-Tak", IX, 409.

¹⁰² Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra imâmın kim olacağı hususunda muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Ca'fer'in oğullarından hemen hepsi için imâmet iddiasında bulunanlar olmuştur (bk. Nâşi el-Ekber, *Mesâil*, s.46-47). Özellikle Ca'fer'in on çocuğundan dördü, Abdullah el-Eftah (ö.149/766), İsmâil, Mûsâ Kâzım ve Muhammed ed-Dîbac çeşitli kollar tarafından imâm tanınmışlardır. (Râzî, *Muhassal*, s.275) Diğer taraftan bizzat Ca'fer es-Sâdık'ın ölmediğini, onun "el-Kâim el-Mehdî" olduğunu ve döneceğini bekleyenler de vardır. Bunlar Ca'fer es-Sâdık'ın kâim olduğuna delil olarak Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen şu hadisi gösterir:

olmadığı, Ca'fer Sadık'ın ölümünü kabul ettiği ve bu sebeple de Kat'iyye içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

e) Diğer Bazı görüşleri:

Kaynaklarda Ebû Ca'fer el-Ahvel'in beda ve gaybet görüşlerini savunduğu da anlaşılmaktadır. Hayat, "Rafizilerin hepsi "Bedâ" görüşünü kabul ederler. Bedâ, Allah'ın bir şeyi yapacağını haber vermesi, ancak sonradan bu kararını değiştirerek yapmamasıdır. Bu, az bir kısmı hariç olmak üzere bütün Rafizilerin birleştikleri husustur. Bu görüşü kabul etmeyen Rafiziler de Mutezile ile yakınlık kurmuş ve tevhidi kabul etmiş kimselerdir. Öyleki Rafiziler onları reddetmiş ve kendilerinden saymamışlardır"¹⁰³ diyerek ilk dönem Şiî ulemanın ortak düşünceleri hakkında bilgi vermektedir. Ebû Ca'fer'in, Ca'fer Sadık'ın yakın dostları arasında olduğu düşünüldüğünde, Ca'fer Sadık tarafından ileri sürüldüğü kabul edilen beda görüşünü de benimsemiş olması gayet tabiidir. Ayrıca Hayyat, Şeytanü't-Tâk'ın da dahil olduğu bu Rafizi grubun "Kıyametten önce tekrar dünyaya geri dönmek" anlamında ric'at inancını kabul ettiklerini bildirmiştir.¹⁰⁴ Ric'at, bazı insanların bir defaya mahsus olmak üzere öldükten sonra bu dünyaya dönmesi anlamındadır. Dönüş için süre, kırk gün ile dünyanın son gününe kadar değişmektedir.¹⁰⁵ Ebû Ca'fer'in Şiîler arasında yaygın olan bu görüşü kabullendiği anlaşılmaktadır. Kur'an konusunda Rafizilerin farklı bir anlayış içinde olduğunu belirten Hayyat, Şeytanü't-Tâk'ın da dahil olduğu bu Rafizi grubun "Kur'an'ın değiştirildiğini, ona bir takım ekleme ve çıkarmaların yapıl-

rılır: Bâkır, kendisine kâimin kim olacağı sorulduğunda eliyle Ca'fer'e dokunarak "Hz. Peygamberin âl-i beytinin kâimi budur" diye cevap vermiştir. (Meclisî, *Târîhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdik (Bihâru'l-envâr içinde)*, Beyrut 1402, XLII, 12-15) Onun bu açıklaması, Ca'fer'in imâmeti ve kâimliği hususunda delil kabul edilmiştir. Bu gruba, imâmlarının ismine nispetle Ca'feriyye denilmiştir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdik'ın imâmetinde tevakkuf ettikleri için Vâkıfiyye de denilmiştir. (Nevbahî, *Fırak*, s.56-66; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 166-167; Jassim Hussain, *The Occultatin*, 33)

¹⁰³ Hayat, *el-İntisâr*, s. 36.

¹⁰⁴ Hayat, *el-İntisâr*, s. 37.

¹⁰⁵ bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rc'a" md.; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul 2001, s.290-291; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir 1990, s.250.

dığını ve ayetlerin tahrif edildiğini iddia ettiklerini bildirir.¹⁰⁶ Hayyat'ın dile getirdiği bu görüş ilk dönem bazı Şîîler tarafından "Ali ve Ehl-i Beyt hakkında nazil olan bazı ayetlerin Kur'an'a dahil edilmediği" şeklindeki görüşe dayandırıldığı düşünülebilir.

D- EBÛ CA'FER EL-AHVEL'İN ÇAĞDAŞLARIYLA DİYALOGLARI

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in yaşadığı hicri ikinci asır, İslamî ilimlerin geliştiği, farklı düşünce ve görüşlerin açıkça ifade edildiği, mezhebi tartışmaların ayyuka çıktığı, özellikle Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki tartışmaların yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Bu döneme bakıldığında İslam dünyasında etkileri hala devam eden bazı âlimlerin hayatta olduğu görülür. Hiç şüphesiz bunların başında Ebû Hanîfe ve Ca'fer Sadık gelmektedir. Ayrıca İmâm Malik, Mukatil b.Süleyman ve İbn Kerram gibi âlimler hemen dikkat çekmektedir. Bunların kendi aralarındaki diyalogları biyografik eserlerin yanı sıra menakıb ve tabakat türü eserlere de konu teşkil etmiştir. Ancak bu tartışmaların mezhebî kaygılarla nakledildiği, özellikle kendi mezhebine mensup olan âlimin ilim, zekâ ve maharetini gösterme amacı hedeflenmiştir. Bu itibarla aynı hikâyenin farklı mezhep mensuplarınca farklı şekillerde rivayet edildiği görülür. Ancak bu tür hikâyelerin dönemin sosyal yapısına ve kültürel seviyesine ışık tutması bakımından önemli olduğu da kabul edilir. Ebû Ca'fer el-Ahvel'in yaşadığı bu dönemdeki sosyal ve kültürel yapı, mezhepler arası ilişkiler ve fikir hürriyeti gibi hususlarda bize bilgi vermesi amacıyla müellifimizle diğer âlimler arasında geçen bazı diyalogları nakletmek istiyoruz.

a) Ebû Hanîfe- Ebû Ca'fer el-Ahvel Diyalogu

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in Kûfeli olduğu dikkate alınırsa, yaşadığı dönemde bir ilim ve irfan merkezi olan Kûfe'de pek çok âlimle karşılaşmış olması gayet tabiidir. Bunların başında, Ebû Ca'fer'in hemşerisi olan Ebû Hanîfe zikredilebilir.¹⁰⁷ Kaynaklarda nakledilen bilgilerden bu iki âlimin aynı mekânı paylaştıkları, kendi aralarında tartıştıkları ve zaman zaman birbirleriyle şakalaştıkları

¹⁰⁶ Hayat, *el-İntisâr*, s. 37-38.

¹⁰⁷ Ziriklî, *A'lam*, VII, 154.

anlaşılmaktadır. Özellikle Şîî kaynaklarda Ebû Ca'fer'in zeki, hazır cevap ve cedelci bir kelamcı olduğu hususu Ebû Hanîfe üzerinden anlatılmaktadır. Aralarında geçen konuşmalarda –Şîî kaynakların naklettiği üzere- her seferinde Ebû Hanîfe'yi mağlup etmesi, onun ne denli büyük bir âlim olduğunu ihsas ettirmektedir. Ebû Ca'fer el-Ahvel'den bahseden Şîî kaynakların hemen hepsi onunla Ebû Hanîfe arasında geçen bu tartışmalara yer vermiştir. Örneğin İbn Nedîm, Ebû Ca'fer'in güzel bir itikat ve hidayet üzere olduğunu, kelam ilminde maharetli, hazır cevap ve zeki bir kimse olduğunu belirttikten sonra Ebû Hanîfe ile tartışmalarının bulunduğunu belirtir.¹⁰⁸ Yine Ebû Ca'fer'in eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar, *Kütâbu mecâlisihî ma'a Ebû Hanîfe ve'l-Mürchie* adıyla bir eserinin olduğunu ve burada Ebû Hanîfe ile aralarında geçen münazara ve atışmalarının bulunduğunu naklederler.¹⁰⁹

Ebû Ca'fer el-Ahvel ile Ebû Hanîfe arasında geçen tartışmalardan bazıları şöyledir: Ca'fer Sadık (ö.148/765) vefat ettiğinde Ebû Hanîfe, Ebû Ca'fer'e "İmâmın öldü" diyerek laf atmış, bunun üzerine o, "Senin İmâmın –İblis'i kastederek- kıyamet gününe kadar ölmeyecektir" diyerek cevap vermiştir.¹¹⁰ Yine bir gün Ebû Hanîfe Ebû Ca'fer el-Ahvel'e, "Ey Ebû Ca'fer! Siz rec'ati benimsiyorsunuz değil mi? diye sormuş, o da "evet" demiş. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, "şu cüzdanından bana beş yüz dinar borç verir misin? Onu, sen ve ben birlikte geri döndüğümüzde sana geri vereceğim" deyince, Ebû Ca'fer el-Ahvel: "Senin insan olarak döneceğine dair bir kefil istiyorum. Çünkü ben, senin maymun olarak dönmenden korkuyorum, bu durumda benden aldığın şeyi geri almam mümkün olmaz." şeklinde cevap vermiş.¹¹¹ Başka bir seferinde Ebû Hanîfe, mut'a nikâhı hakkında ne düşündüğünü el-Ahvel'e sormuş, o da helal olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, "Kızların ve kız kardeşlerinle mut'a yapılmasına sevinir misin?" diye sormuş, el-Ahvel "Bu durum, her ne kadar beni

¹⁰⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219.

¹⁰⁹ Necâşî, *Ricâl*, II, 204.

¹¹⁰ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219; Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-Ricâl*, s.187; Tabersî, *el-İhticâc*, II, 381.

¹¹¹ Necâşî, *Ricâl*, II, 204. İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219; Meclisi, *Bihâr*, 47/ 398. Başka bir rivayette; Ben insanların geri döneceğini kabul ediyorum. Senin insan olarak geri döneceğine kim garanti verecek? diyerek cevap vermiş. (bk. Tabersî, *el-İhticâc*, II, 381)

rahatsız eden hoşlanmadığım şeylerden olsa da Allah Taala'nın helal kıldığı bir şeydir", diyerek cevap vermiş. Devamında Ebû Ca'fer, Ebû Hanîfe'ye "Nebiz hakkında ne söylersin?" demiş, Ebû Hanîfe de helal olduğunu açıklamış. Bunun üzerine Ebû Ca'fer el-Ahvel, "Senin kız ve kız kardeşlerinle nebiz içilmesinden hoşlanırmısın?" şeklinde soru yöneltmiştir.¹¹²

Üç talak ile boşanma konusunda Ebû Ca'fer ile Ebû Hanîfe arasında şöyle bir tartışma geçmiştir: "Ebû Hanîfe, (aynı anda) üç talakla boşama hakkında ne dersin? diye sormuş. Ebû Ca'fer, "Bu şekildeki bir boşama Kitap ve sünnete aykırı mıdır?" diyerek soruya soruyla cevap vermiş. Ebû Hanîfe evet deyince Ebû Ca'fer bunun caiz olmadığını ileri sürmüştü. Ebû Hanîfe: Niçin caiz değildir? diye sormuş. Ebû Ca'fer, "Çünkü evlilik bir akitir; güzellikle akit yapılmıştır, masiyetle sona ermez. Masiyet cihetiyle evlilik caiz olmadığına göre yine masiyet cihetiyle boşanma da caiz olmaz. Böyle bir şeyi caiz görmek, emrettiği şeyler hususunda Allah Teâlâ'ya ve sünneti konusunda da Resulullah'a itaatsizliktir. Allah ve Resulüne muhalefet ederek bir amel işlenmesi durumunda bu ikisinin bir anlamı kalmaz." diyerek cevap vermiş. Ebû Hanîfe bu konuda ulemanın cevaz verdiğini belirtmiş. Bunun üzerine Ebû Ca'fer, "Kulun masiyetle ve Allah'ın dini hususunda şeytanın sünnetiyle amel etmesine cevaz veren âlimler ne kötüdür. Hiç şüphesiz Kitap ve sünnetten daha büyük âlim yoktur. Sizlere ne oluyor ki, Allah'ın tefrik ettiği beş vakit namazı cem etmeye cevaz vermediğiniz halde Allah'ın tefrik ettiği üç talak ile boşamayı kişinin aynı zamanda birleştirmesine cevaz veriyorsunuz? Hâlbuki bunun mümkün görülmesi, Kitab'ın devre dışı bırakılması ve sünnetin heder edilmesidir..." diyerek cevap vermiş.¹¹³ Böylece Ebû Ca'fer, -rivayete göre- Ebû Hanîfe'yi kendi argümanlarıyla susturmuştur.

Başka bir seferinde Ebû Ca'fer, Ebû Hanîfe'ye "hanımını şeytanın sünnetine göre boşayan bir adam hakkında ne dersin?" diye sormuş. Ebû Hanîfe, böyle davranan bir kimsenin sünnete muhalefet ettiğini, hanımın kendisinden bain talakla boşandığını ve Allah'a asi olduğunu belirtmiş. Ebû Ca'fer, şeytanın sün-

¹¹² İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 219. Benzer bir rivayet için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, V, 450, nu. 8.

¹¹³ Müfîd, *el-İlûsias*, s. 109-111.

netiyle amel edip Allah'ın dinine muhalefet eden bir kimsenin şeytanın dini üzere olduğunu ve bu kişinin Allah'ın dininde bir nasibi kalmadığını belirtmiş. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, bu görüşün Müslümanların imâmalarının en faziletlielerinden olan Ömer b. Hattab'ın görüşü olduğunu belirtmiş ve Hz. Ömer'in şöyle dediğini açıklamış: "Şüphesiz Allah Taala, talak konusunda sizlere mühlet verdi, zaman tanıdı. Hâlbuki sizler acele ettiniz. Biz de, acele ettiğiniz hususu sizler için caiz kıldık." Bunun üzerine Ebû Ca'fer, Hz. Ömer'in dini ahkâmı iyi bilmediğini, pek çok hususta Hz. Ali'den yardım istediğini belirtmiş ve böyle bir kimsenin hükmüyle amel edilmeyeceğine dikkat çekmiştir.¹¹⁴

Ebû Hanîfe ile Ebû Ca'fer el-Ahvel arasında geçtiği nakledilen bu hikâyelerin bazen latife taraflarının olduğu da dikkatten uzak tutulmamalıdır. Nitekim bir gün Ebû Hanîfe, Ebû Ca'fer el-Ahvel'in Tâkü'l-Mahâmil'deki dükkânına gitmiş. Sohbet sırasında, sokakta, adamın bir "Kaybolan çocuğumu bana geri verin" diye bağıryormuş. Bunun üzerine Ebû Ca'fer el-Ahvel, "Kayıp bir çocuk görmedim. Ancak yolunu kaybeden bir adam istersen şu ihtiyarı al götür" diyerek Ebû Hanîfe'yi göstermiş.¹¹⁵ Yine rivayet edildiğine göre bir gün Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ebû Hanîfe'nin huzuruna girmiş. Ebû Hanîfe ona, "Bana bildirildiğine göre sizler kişi öldüğünde, kitabı sağ tarafından verilsin diye sol elini kesiyormuşsunuz? demiş. Ebû Ca'fer el-Ahvel, "Ey Nu'man, bu bize atfedilmiş bir yalandır, ancak bana siz Mürcie topluluğu hakkında "Sizden biri öldüğünde Kıyamet günü susamasın diye karnı şişinceye kadar su ile doldurduğunuz" şek-

¹¹⁴ Müfîd, *İhtisâs*, s.109-111. Tartışmanın devamında Ebû Ca'fer, Hz. Ömer'in verdiği bazı hükümlerden deliller getirir. Bu bağlamda; "Cünüp olan bir kimse suyu buluncaya kadar – suyu bulması bir yılı alsın da- namaz kılmaz" demiştir. Halbuki ulema bunun hilafına hükmetmiştir. Yine Ömer, dört yıl kayıp olan bir adamın hanımının dilerse evlenebileceğine hükmetmiştir. Halbuki ümmet bunun hilafına karar vermiştir. Çünkü kocası kaybolan bir kadın, kocasının öldüğü veya küfre düştüğü yada onu boşadığı hususlarından biri açık bir şekilde ortaya konulmadan asla başkasıyla evlenemez. Başka bir defasında, kendisine getirilen ve zina ile suçlanan hamile bir kadının recm edilmesine karar vermiş, Hz. Ali'nin uyarması üzerine kadının doğum edinceye kadar cezası tehir edilmiştir... (Müfîd, *el-İhtisâs*, s.110-111; ayrıca bk. Meclisî, *Bihar*, 101/161)

¹¹⁵ Meclisî, *Bihar*, 47/ 398, bab 16; ayrıca bk. Tabersî, *el-İhticâc*, II, 380.

inde bir haber ulaştı. Bunun hakkında ne dersin?" diye sormuş. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, size ve bize atfedilen bu haberler yalandır, demiş.¹¹⁶

İbn Hacer'in naklettiği bir rivayete göre Ebû Hanîfe ile Ebû Ca'fer el-Ahvel arasında Hz. Ali'nin fazileti konusunda bir tartışma vuku bulmuş. Bu tartışmada Ebû Hanîfe, Hz. Ali'nin faziletine delil olarak getirilen "reddü's-şems" rivayetini eleştirmiş ve bu rivayeti kimden naklettiklerini sormuş. Bunun üzerine Ebû Ca'fer el-Ahvel, Hz. Ömer'e atfedilen "Ya Sariye el-cebel" rivayetine işaret ederek "Bunu kimden naklettiyseniz biz de ondan naklettik" diyerek karşılık vermiştir.¹¹⁷ Burada Ebû Hanîfe ile Ebû Ca'fer diyaloguna örnek olarak zikrettiğimiz rivayetleri Hanefî kaynaklarından teyit edemediğimizi de belirtmeliyiz.

b) Ebû Ca'fer el-Ahvel'in, İmâm Zeyd Diyalogu

Zeyd b. Ali, İmâmiyye Şiasının dördüncü İmâmı olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin'in (ö. 94/712) oğlu olup Zeydiyye fırkasının lideri kabul edilir. O, Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında iyilikle şahitlikte bulunacağını, onları kötülemeyeceğini söylemesi ve "mefdâl" görüşünü kabul etmesi sebebiyle dışlanmıştı. İmâm Zeyd, Ehl-i Beyt içinde gerçekten bilgili ve fakih bir kimseydi. Babasının vefatından sonra abisi Muhammed el-Bâkır'ın uyarılarına rağmen Emevîlere karşı isyan etmiş, ancak taraftarlarının kendisinden ayrılması (Rafiziler) sebebiyle güçsüz düşmüş ve sonunda 122/740 yılında öldürülmüştür.

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in çağdaşı olan İmâm Zeyd, Emevilere karşı isyana kalkışmadan önce abisi Muhammed Bâkır ve yeğeni Ca'fer Sadık'la bazı diyaloglarının olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda İmâm Zed'in, Ca'fer Sadık'ın yanında el-Ahvel ile tartıştıkları nakledilmektedir.¹¹⁸ Ebû Ca'fer'in h.70'li yılların sonlarında doğmuş olduğu hususu dikkate alındığında Zeyd b. Ali ile karşılaşmış olması tarihen mümkündür. Nitekim Şîî-İmâmî kaynaklar bu tartışmayı önemsemiş ve Zeydîlere karşı söz konusu rivayeti bir delil olarak kullanmışlardır. Rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir: "Müminü't-Tâk'a, Ca'fer Sadık'ın huzurunda Zeyd ile aralarında geçen tartışmanın nasıl olduğu

¹¹⁶ Tûsî, *İhtiyâru ma'rîfeti'r-Ricâl*, s.190.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 300-301.

¹¹⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.218. Meclisî, *Bihar*, 46/ 180.

sorulmuş, o da bu tartışmayı şöyle anlatmış: “Zeyd, Ey Muhammed b. Ali! Muhammed soyundan kendisine itaat edilmesi zorunlu olan bir imâm olduğunu iddia ettiğin bilgisi bana ulaştı. Ben, “Evet. Senin Baban Ali b. el-Hüseyin bunlardan biridir” dedim. Zeyd, “Yazıklar olsun! Bu hususu bana söylemesinden onu alıkoyan şey nedir? Yemin olsun ki, bir gün ona sıcak bir taam getirilmişti. Ben onun dizinde oturuyordum. Yemekten bir lokma alıp diğer eliyle onu soğutuyor ve bana yedirdiyordu. O, yemeğin sıcaklığından beni koruyordu da Cehennemden ateşinden beni korumuyordu, ne dersin? diye sordu. Ben, “inkâr edersin, böylece Allah’ın azabına müstahak olursun ve bu durumda kendisinin de sana bir şefaati olmaz düşüncesiyle –bu hususu- sana söylemeyi uygun görmedi. Böyle yapmakla seni Allah’ın rahmetine havale etti ve kendisinin de şefaati oldu” dedim. Bunun üzerine Ebû Abdullah (Ca’fer Sadık), “Onu, önünden ve ardından çevirdin, ona çıkacak bir kapı bırakmadın” dedi.¹¹⁹ Hemen hemen aynı lafızlarla nakledilen bu rivayet, Ebû Ca’fer el-Ahvel’in vasiyet görüşünü ve nass ile tayin inancını ileri sürdüğünü ve desteklediğini göstermektedir.¹²⁰ Burada, Ca’fer Sadık’ın Muhammed Bâkır’dan sonra imâm olduğunun açık bir şekilde ortaya konulması ve bunun süre gelen bir vasiyet ile olduğunun açıklanması vardır.

Diğer taraftan Ebû Ca’fer el-Ahvel’in çağdaşları olan Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî ve Hişam b. Hakem ile çok iyi ilişkiler içinde oldukları bilinmektedir. Hişam b. Hakem’in meclisinde bulunan Şiânın önde gelen âlimleri arasında Ebû Ca’fer el-Ahvel’in ismi zikredilmektedir.¹²¹ O, pek çok konuda Hişam’ı takip etmiştir. Bununla birlikte Hişam’a muhalefet ettiği hususlar da vardır. Nitekim

¹¹⁹ Tûsî, *a.g.e.*, s.186-187. Meclisi, bu rivayetin devamında şöyle der: “el-Ahvel, Zeyd’e, babasının bir takım gerçekleri bildirmedeğini, çünkü bunların altundan kalkamayacağını anlatır. Bu hususta örnek olarak Hz. Yusuf’un gördüğü rüyayı kardeşlerine anlatmamasını babasının emretmesini delil gösterir... (Meclisî, *Bihar*, 46/ 180)

¹²⁰ Abdullah Nimet, *Felâsifetü’s-Şi’a*, 505.

¹²¹ Muhammed Rıza el-Ca’ferî, *el-Kelâm İnde’l-İmâmiyye*, s.178; Ayrıca bk. Müfid, *el-Fusûlül-Muhtare*, I, 28; Meclisî, *Bihâr*, X, 295-296.

Hişam'ın eserleri listesine bakıldığında *Kitabu'r-Redd âlâ Şeytani't-Tâk* adıyla bir eserin bulunduğu görölr.¹²²

Ebû Ca'fer el-Ahvel'in yakın arkadaşlarından biri de Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî'dir ve Ca'fer Sadık'ın ders halkasına onunla birlikte devam etmiştir. Özellikle Ca'fer Sadık'ın vefatından sonra imâmın kim olacağıyla alakalı tartışmalarda el-Ahvel ve Cevâlikî'nin etkin olduğu görölr. Buna göre Ebû Ca'fer el-Ahvel, Medine'de bulunan arkadaşlarından Cevâlikî ile birlikte, bazıları tarafından babasının vasiyeti bulunduğu öne sürülerek imâm kabul edilen Abdullah b. Ca'fer'in yanına gittiler. İmâmete gerçekten layık olup olmadığını belirlemek amacıyla Abdullah'a sordukları sorulara tatminkâr cevaplar alamayınca onun İmâm olamayacağına hükmederek yanından ayrıldılar. Zira onlara göre Abdullah'ın verdiği cevaplar mezhebin görüşleriyle bağdaşmamakta, bazen Mürcie, bazen Kaderiye, bazen de Hâricîlerin fikirlerine uymakta idi. Yolda karşılaştıkları ve daha önceden tanımadıkları "nûrânî çehrelî" birinin delaletiyle Ca'fer Sadık'ın diğer oğlu Mûsâ el-Kazım'ın evine gittiler. Onlara, "Mürcie'ye, Hâricîler'e ve Kaderiye'ye değil bana dönün" diyen Mûsâ el-Kazım'a da bazı sorular sorup tatminkâr cevaplar alınca onun engin ilim sahibi gerçek bir İmâm olduğuna kanat getirdiler.¹²³ Böylece Ebû Ca'fer el-Ahvel, Cevâlikî ile birlikte Ca'fer Sadık'tan sonra yedinci imâm olarak Mûsâ el-Kazım'ın benimsenmesine çalışmış ve onun İmâmiyye'ye bağlı diğer Şîî çoğunluğu tarafından İmâm kabul edilmesi için gayret göstermiştir.¹²⁴

SONUÇ

İlk dönem Şîî-İmamî kelimcilerden biri olan Ebû Ca'fer el-Ahvel, mezhebinin imamet doktrininin teşekkül sürecinde etkili olmuş, özellikle nas ile tayin ve vasiyet görüşlerinin yerleşmesinde rol oynamıştır. Zekâsı, hazır cevap oluşu ve mesleğindeki mahareti sebebiyle kendisine "Şeytânü't-Tâk" lakabı verilmiş,

¹²² İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 218.

¹²³ Müfîd, *el-İrşad*, s. 291-292; Tabersî, *l'İlamü'l-verâ*, s. 300; Meclisî, *Biharü'l-envar*, 4/1 262, 343.

¹²⁴ Nurullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365, I, 371-373. Ayrıca bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Cevâlikî, Hişam b. Sâlim", *DİA*, VII, 437-438.

ancak bu isimlendirme zamanla mezhepler arası demagojiye sebebiyet vermiştir. O, Ca'fer Sadık'ın yakın çevresinde bulunmuş, ondan ilim tahsil etmiş ve güvenini kazanmıştır. Ca'fer Sadık'tan sonra Mûsâ Kazım'ın imam seçilmesinde ve diğer Şîflerce benimsenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Allah'ın ilmi ve iradesi, teşbih ve teccim, kulların fiillerinin yaratılması gibi konularda ortaya koyduğu görüşlerle de sonraki İmâmî kelamcıların dikkatini çekmiştir. Yazdığı eserlerin hiçbiri mevcut olmamakla birlikte görüşleriyle Şii kaynaklarda kendisinden bolca söz ettirmiştir. İlk dönem Şîî-İmâmî kelamını ve dönemin kültürel ve fikrî tartışmalarını anlamamız açısından Ebû Ca'fer el-Ahvel'in hayatı ve görüşleriyle alakalı olarak kaleme aldığımız bu makalenin ilgililere bazı önemli ayrıntılar sunacağı kanaatindeyiz.